

ИНСТИТУТ ЗА БАЛКАНИСТИКА С ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ ПРИ БАН

ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ "ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР ФОЛ"

Боряна Маркова

редовен докторант по *Стара история и тракология* в професионално
направление 2.2 История и археология

Бесите в Римската империя

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна
степен „доктор“

Научен ръководител:

проф. Ваня Лозанова-Станчева, д-р, д.н.

София, 2019

Дисертационният труд е обсъден и допуснат до публична защита на разширено заседание на ИБЦТ – БАН, състояло се на 15 януари 2019 г., и насочен за защита пред научно жури по научната специалност Стара история и тракология в професионално направление 2.2 История и археология.

Публичната защита на дисертацията ще се състои на открито заседание на 09.04.2019 г. от 11:00 часа в Големия салон на ИБЦТ, ул. Московска 45.

Материалите по защитата са на разположение в канцеларията на Института за балканистика с Център по тракология „Проф. Ал. Фол“, ул. Московска 45.

Дисертационният труд „Бесите в Римската империя“ се състои от увод, три глави, заключение, именен каталог, библиография и списък на използваните съкращения. Той е в пълен обем от 235 страници и библиография, включваща 197 заглавия на български, френски, английски, немски, италиански. По темата на дисертацията има две излезли от печат публикации и една под печат.

Боряна Маркова

редовен докторант по *Стара история и тракология* в професионално направление 2.2 История и археология

Бесите в Римската империя

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Научен ръководител:

проф. Ваня Лозанова-Станчева, д-р, д.н.

Научно жури:

1. проф. д.н. Лиляна Симеонова (рецензия)
2. проф. д-р Иван М. Тодоров (рецензия)
3. проф. д.н. Ваня Лозанова-Станчева (становище)
4. доц. д-р Георги Митрев (становище)
5. доц. д-р Иво Топалилов (становище)

София, 2019

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	4
ГЛАВА ПЪРВА: ПРЕДСТАВАТА ЗА БЕСИТЕ	
§1. История на бесите до I в.сл.Хр.	10
§2. Локализация на териториите на бесите	20
§3. Наименованието <i>беси</i> : етимологии и значение	35
ГЛАВА ВТОРА: БЕСИ В СТРУКТУРАТА НА РИМСКАТА ВОЙСКА И РИМСКОТО ОБЩЕСТВО В ПЕРИОДА МЕЖДУ I И III В.СЛ.ХР.	
§1. Епиграфски паметници	39
1) <i>Classis Misensis</i>	40
2) <i>Classis Ravennas</i>	48
<i>Classis Misensis</i> и <i>Classis Ravennas</i> – анализ	49
3) <i>Cohortes Praetoriae</i>	52
4) <i>Equites singulares Augusti</i>	53
<i>Cohortes Praetoriae</i> и <i>equites singulares Augusti</i> – анализ	56
5) Легионери	60
Легионери – анализ	61
6) Беси войници	62
Беси войници – анализ	66
7) Подразделения от беси	68
<i>I Flaviae Bessorum</i>	68
<i>II Flaviae Bessorum</i>	76
<i>I Claudiae Bessorum</i>	87
Подразделения от беси – анализ	88
8) <i>Bessi Consistentes</i>	90
<i>Bessi Consistentes</i> – анализ	93
9) Ветерани	96
Ветерани – анализ	98
10) Военни дипломи	100
Nicopolis ex Bessia	120

Военни дипломи – анализ	122
11) Беси в римското общество	126
Беси в римското общество – анализ	127
12) Други	129
§2. Епиграфски паметници – анализ.....	134

ГЛАВА ТРЕТА: БЕСИ И ХРИСТИЯНСТВО В ПЕРИОДА МЕЖДУ IV и VI ВЕК

§1. Християнството в Древна Тракия	136
§2. Извори за бесите и християнството	138
1). Йероним	140
2). Павлин Нолански	145
3). Йоан Хризостом	165
4). Теодор от Петра	172
5). <i>Antonini Placentini Itinerarium</i>	176
6). Кирил от Скитополис	180
7). Йоан Мосх	185
8). Акти на събор в Константинопол през 536 г.	190
9). Исторически извори V – VI в.сл.Хр.	193

ЗАКЛЮЧЕНИЕ	196
ИМЕНЕН КАТАЛОГ	201
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	213

УВОД

Дисертацията „*Бесите в Римската империя*“ представлява изследване на историческото развитие на бесите след включването на Древна Тракия в Римската империя в периода I–VI в.сл.Хр. Дисертационният труд се основава на систематизиране и анализ на историческите извори, даващи информация за историята на бесите, с цел да се изяснят въпросите за участието им като войници в римската армия, за мястото им в римското и тракийското общества и за християнизацията им. Проучването обхваща териториалните граници на Римската империя, като се базира на представяне и анализ на епиграфски и писмен изворов материал.

Изследването съдържа една уводна част и три глави, посветени всяка на отделен проблемен кръг, заключение, именен каталог, библиография и списък на използваните съкращения.

Уводната част към изложението проследява развитието на проучванията върху историята на бесите и представя съществуващите историографски становища.

Изследването в първа глава е фокусирано върху анализ на историческите извори, които показват развитието на понятието за *беси* в контекста на Античността. Разгледани са сведенията за тяхната история преди I в.сл.Хр., както и изворовите данни за племенните им територии, за да бъде направен анализ на историческия контекст, предположил по-нататъшното им развитие. Главата има за цел изясняване на значението на понятието *беси* въз основа на анализ на литературната традиция, представяща го самостоятелно или поставяща го в пряко отношение спрямо етнонима *траки*, но и спрямо други реторически и художествено-метафорически внушения.

Вторият проблематичен кръг представлява демографско и социално изследване на статута на бесите в римското общество, представено чрез анализ на епиграфски паметници – надгробни, посветителни, благодарствени надписи и военни дипломи. Това предполага проучване на мястото на бесите в римския свят в периода I–IV в.сл.Хр., тяхната интеграция в Римската империя и най-вече в римската армия. В тази част са систематизирани, каталогизирани и анализирани епиграфските паметници, интерпретирани в комбинация с историческите и археологическите сведения за движението на идентифицирани като *беси* поданици на Римската империя. Акцентът е поставен върху сведенията, даващи информация за идентифицираните/идентифициращи се като *беси* войници в различните провинции на Римската империя.

Третата проблемна група от проучването включва представяне на проблема за християнизацията на бесите чрез анализ на писмените извори от патристичната християнска литература. Целта на тази глава е изясняване на мястото на бесите в контекста на покръстването на древнотракийските племена и евентуалното им присъствие в системата на източното монашество през I–VI в.сл.Хр.

Темата на дисертацията е посветена на анализ на историческото развитие на бесите, но тя може да бъде обвързана и с редица въпроси, свързани със случващото се с траките като цяло в Римската империя. Проблематиката на проучването може да даде информация за множество все още слабопроучени и неизяснени въпроси като тези за мястото и степента на интеграция на местното тракийско население в римските провинции и впоследствие в късноантичното общество; проблема за етническото самоопределяне и самоидентификация на траките в римското общество; християнизацията на траките; както и за случващото се с траките след IV в.

В заключение е предложено обобщение на изводите, направени в хода на изложението, и са дефинирани проблемните кръгове, породени от тях, за евентуални бъдещи проучвания.

Дисертацията има за цел:

1. Систематизиране и анализ на историческите извори, даващи информация за историята на бесите.
2. Представяне на историческото развитие на бесите в периода между I–VI в.сл.Хр. в границите на Римската и Византийската империи.
3. Представяне на статута на бесите в римското общество.
4. Изясняване на значението на наименованието *беси*.
5. Изясняване на връзката между *беси* и *траки*.

Използвана методология:

- Общи методи: критичен прочит, анализ, аналогия, синтез и обобщение.
- Частни методи: наблюдение, сравнение и описание.

ИЗВОРИ

В дисертационния труд са използвани писмени, епиграфски и археологически извори, както и някои езиковедски наблюдения върху лингвистичен материал. Писмените исторически документи, в които се споменават беси, обхващат периода между V в.пр.Хр. и VI в.сл.Хр. Става въпрос за сведения на антични писатели на старогръцки и латински език, като най-ранният извор е текст на Херодот, в който той споменава беси през V в.пр.Хр. (Hdt. VII, 111). След него няколко столетия по-късно беси споменават Полибий и Тит Ливий във връзка със събития, случили се през II в.пр.Хр. (Polyb. XXIII, 8; T. Liv. XXIX, 53). За историята на бесите през I в.пр.Хр. пишат Амиан Марцелин, Евтропий, Орозий, Йорданес, Севтоний, Цицерон, Цезар и Дион Касий (Amm. Marc. XXVII, 4; Eutrop. VI, 10; Oros. VI. 3.4; Jord. Rom. 221; Suet. Aug. III; Cic. Pis. XXXIV, 83–84; Caes. B. Civ. III 4.5; Cass. Dio XLVII, 25, 1 – 2; LI, 25, 5; Cass. Dio LIV, 20; Cass. Dio LIV, 34, 5–7). Информация за бесите дават също Овидий и Страбон (Ov. Tristia III, 10. 5; Ov. Tristia, IV, 1. 67; Str. VII, 5. 12; Str. VII, frg. 48), както и Плиний Стари и Клавдий Птолемей (Plin. IV 11, 40–50; Ptol. III, 11, 6–10).

Писмените исторически извори, които дават сведения за бесите и християнството са датирани между IV и VI в.сл.Хр. Те са следните:

1) Писмо на Йероним¹ (ок. 346 – 420) до Хелиодор от 396 г., споменаващо покръстването на бесите.

2) Поема XVII на Павлин Нолански² (ок. 353 – 431), посветена на мисионерската дейност на Никета Ремесиански сред различни етноси, включително бесите, датирана между 398 и 400 г.

3) Проповед на Йоан Златоуст³ (ок. 347 – 407) от ок. 399 г.

4) Житие на Св. Теодосий от VI в.⁴, написано от Теодор от Петра, в което се споменава храм на бесите в манастира на Св. Теодосий в Юдейската пустиня.

5) Споменаване на духовник Андреас като игумен на манастир на бесите в Актите на събор в Константинопол през 536 г.⁵

6) Житие на Св. Сава⁶, написано от Кирил от Скитополис, в което се споменава участие на беси в случка от Оригенските борби в Йерусалим през VI в.

---

¹ Euseb. Hieronym. Epist. LX, 334b, Migne, PL, XXII, 591 – 592.

² Paul. Nol. Carm. XVII, ed. G. Hartel, CSEL., vol. XXX, 1984, 81 – 96.

³ Joan. Chrys. Hom. VIII, Migne, PG, LXIII, 500 – 501.

⁴ Theod. Vita S. Theod., 44 – 45, ed. H. Usener 1890.

⁵ Mansi VIII, 987 E; 1010C=1009E; Schwartz Acta Conc., t. III, Coll. Sabbaitica 34, 29; 45, 32.

7) Сведение на Йоан Мосх⁷ от VI в. за манастир на бесите Субиба в Юдейската пустиня.

8) Antonini Placentini Itinerarium⁸ от ок. 570 г., в който се разказва за монаси, говорещи бески език в манастир на полуостров Синай в Египет.

Йоан Малала и Теофан Изповедник са последните автори, споменаващи беси във връзка със събития от VI в.сл.Хр. (Ioannis Malalae 16, 3; Theoph. Chron. (Migne, PG 108, 347–348 B); Ioannis Malalae 14, 35).

***

Епиграфските паметници, които дават информация за беси в римското общество, са многобройни и предоставят сведения за беси, участници в римската войска, но също така и за беси роби, беси свещеници, и за беси, заемащи различни длъжности. Те могат да бъдат разделени на следните групи: сведения за беси, служещи в Равенската и Мизенската преториански флоти; беси в *equites singulares Augusti*; беси в преторианските кохорти; беси в помощните войски съответно али и кохорти (конни и пешеходни формирования); беси легионери; *bessi consistentes*; беси ветерани и военни дипломи; беси в римското общество.

***

В дисертационния труд са представени малко на брой археологически паметници, тъй като няма сигурност относно обвързването им с историческото развитие на бесите. Разгледани са само тези, които имат пряка връзка с бесите като например Бесапара, както и въпросът за локализирането на светилището на бог Дионис, за което разполагаме с повече, макар и разминаващи се в информацията, извори.

---

⁶ Cyrill. Scythopol. Vita S. Sabae, 367 – 368 ed. Schwartz, Leipzig, 1939.

⁷ Mosch., CLVII, Migne, PG, LXXXVII, 3025 B.

⁸ Ant. Plac. Itiner., 37, ed. Gildemeister, 1889, 26–27.

ИСТОРИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД

Най-ранните публикации, в които се споменават бесите, датират от епохата на Ренесанса. Първите такива издания са атласи на античния свят от края на XV и началото на XVI в., където има обозначение на стратегията *Bessica* (Ptolemaeus 1482; Ptolemaeus 1513). Впоследствие беси са споменати в картата на Древна Тракия от атласа на Абрахам Ортели от началото на XVII в. (Ortelii 1624). През 1707 г. е публикуван атлас с автор Г. Делил, в който присъстват беси сред тракийските племена (Del'Isle 1707). Териториите на бесите са отбелязани на карта от XVIII в. на Йохан Давид Коелер (Coelero 1720).

Впоследствие през XVIII и най-вече през XIX в. беси се споменават не само като тракийско племе в атласи, включващи карти на Древна Тракия, но и в текстове към издания, включващи преводи на Херодот. Херман Бобрик в своя „Атлас към географията на Херодот“ (Bobrik 1838) локализира бесите, като впоследствие опит за локализация на териториите на бесите прави В. Томашек (Tomaschek 1893, 317). След него Киперт и Оберхумер също пишат за бесите (Oberhummer 1897, 329–331; Kiepert 1899, FOA XVII).

Първите научни изследвания, посветени изцяло на бесите, датират от втората половина и края на XIX в., като те са продукт на чуждестранната историография. В. Томашек е първият учен, който разглежда детайлно въпроса за тяхното историческо развитие в своя труд „Древните траки“ (Tomaschek 1893, 72–79). След него П. Пердризе разглежда въпроса за бесите и светилището на Дионис във връзка със сведението на Херодот (Perdrizet 1910, 40). Впоследствие този проблем е разгледан също така от П. Колар (Collart 1937, 243; 247) и Йозеф Виснер (Wiesner 1963, 19).

В началото на XX в. интерес към историята на бесите се появява и в българската историография, като Г. Кацаров е първият български изследовател, който им посвещава детайлно проучване (Кацаров 1924, 31–47). Впоследствие голяма част от българските учени – Д. Дечев, Хр. Данов, Т. Сарафов, Ал. Фол, Т. Спиридонов, Е. Максимов, А. Орачев разглеждат отделни аспекти от историческото развитие на бесите, но в тези изследвания бесите са представени заедно с други тракийски племена и споменаването им има епизодичен характер (Detschew 1957, 57–59; Данов 1969, 118–123; Сарафов 1973, 119–192; Sarafov 1974, 135–138; Maximov 1974, 397–408; Фол 1975, 77–83; Фол, Спиридонов 1983, 85–87; 116; Орачев 1993, 38–40). Сред посочените изследвания

проучванията на Хр. Данов и Т. Сарафов са най-детайлни, но дори и те разглеждат въпроса за бесите в контекста на историческото развитие на тракийските племена като цяло – в случая на първия и на сатрите – в случая на втория.

Впоследствие в края на ХХ и началото на ХХІ в. интересът към историята на бесите нараства, пример за което е появата на редица публикации под формата на статии и студии, посветени на темата. Преобладават тези, засягащи въпроса за християнизацията им и участието им като войници в римската армия. Сред тях могат да бъдат посочени проучванията на М. Тачева (Тачева 1995, 9–15; 1997, 276–296; Tacheva 1997, 199–210), Д. Ботева (Ботева 1996; 2000, 150–159; 2013, 91–117), както и най-новото и детайлно изследване върху историята на бесите до I в.сл.Хр. на П. Делев (Делев 2007, 7–65; 2014, 167–185).

Въпросът за участието на бесите като войници в римската армия не е изследван в българската и чуждестранната историография. Съществуват голям брой епиграфски извори, споменаващи беси, заемащи различни постове в римската войска. По-голямата част от тях са публикувани, но трябва да се отбележи, че има доста с неясен произход, които все още не са въведени в научно обръщение. Епизодично споменаване на беси войници има в редица трудове, посветени на римската войска (Durry 1938; Passerini 1939; Starr 1941; Mócsy 1986, 436–466; Reddé 1986; Speidel 1994; Mihailescu – Bîrliba 2012). Същевременно изследванията, обобщаващи данните от тези епиграфски паметници, са изключително малко на брой. Сред тях могат да бъдат посочени тези на Ж. Колендо (Kolendo 1989, 77–86), М. Тачева (Тачева 1995, 9–15; 1997, 276–296; Tacheva 1997, 199–210), В. Велков (Velkov 1990, 253–258), които са посветени главно на участието на бесите в римската флота. Посочени са най-новите проучвания на Д. Дана (Dana 2013, 219–269). Отделни споменавания на беси, най-вече като войници, има и в проучванията, посветени на присъствието на траки извън географските граници на Тракия (Mateescu 1923; Fol 1965; Fol 1968; Fol 1969, 193–273; Le Glay 1980, 39–50). Въпреки това трябва да се посочи, че цялостно изследване на участието на бесите в римската войска все още не е публикувано.

Въпросът за християнизацията на бесите е разгледан по-детайлно в българската историография, като първите проучвания се появяват през втората половина на ХХ в. Споменаване на темата има при В. Бешевлиев (Бешевлиев 1965, 55–56; 62–64), който разглежда историческите извори в светлината на въпроса за случващото се с тракийския език и тракийския етнос в периода на Късната античност. Впоследствие проблемите за покръстването на бесите и най-вече за хипотетичното съществуване на

т.нар. *Biblia Bessica* са разгледани от Г. Михайлов (Mihailov 1981, 3–7), Т. Тодоров (Тодоров 1984, 259–275), Л. Симеонова (Симеонова 1980, 191–205), както и от С. Янакиева (Янакиева 2010, 54–58). Въпросът е дискутиран и от К. Марков (Марков 1995) в неговата монография, която е едно от малкото български проучвания върху християнизиранието на българските земи през древността.

ГЛАВА ПЪРВА: ПРЕДСТАВАТА ЗА БЕСИТЕ

В първа глава на дисертационния труд са разгледани въпросите за историята на бесите до I в.сл.Хр., тези за племенните територии на бесите, за значението на понятието *беси* и връзката му с етнонима *траки*.

Анализът на историческите извори, даващи информация за историята на бесите до I в.сл.Хр., позволява да бъдат направени следните заключения относно функционирането на понятието за *беси* в предримската епоха:

- *беси* се появява в историческите извори като религиозно понятие, като прорицатели в светилището на Дионис (някъде в Тракия), без да е натоварено с функциите на етноним в тракийска етносна среда;

- *беси* не са политически субект до римското завоевание на древнотракийските територии, което обяснява тяхното отсъствие от писмените извори от предримската епоха;

- наименованието *беси* се актуализира в контекста на военно-политическия конфликт евентуално с одрисите по повод контрола и принадлежността на светилището на Дионис, което би могло да намери обяснение с наличието на дълготрайна амфиктиония на тракийски племена около него;

- трансформирането на наименованието *беси* в етноним не може да се долови по-рано от и извън контекста на римското завоевание на Древна Тракия.

Въпросът за местоположението на териториите, обитавани от бесите през Античността, е обект на множество дебати сред българската научна общност, тъй като античните извори дават оскъдна и противоречива информация. Въпреки това внимателният анализ на сходните сведения показва, че земите на бесите трябва да бъдат търсени в района между Стара планина и нейните предпланински южни масиви на север и Родопите на юг като вероятно част от бесите са живеели и в самата планина около река Места, като не е ясно докъде са достигали на юг в планината. Анализът на изворовите данни навежда на мисълта, че центърът на земите на бесите трябва да се търси на запад от Пловдив, Кабиле и Адрианопол, най-вероятно в равнината около река Марица между предпланинските масиви на Стара планина и Родопите.

Във връзка с въпроса за локализирането на териториите на бесите е разгледан проблемът за съществуването и местоположението на светилище на Дионис, което два от историческите извора обвързват с бесите (Hdt. VII, 111; Cass. Dio LI, 25, 5). В двата

текста се споменава за светилище на Дионис и за беси като „*прорицатели*“ в него или като хората, които притежават земята, на която то е разположено. Връзката между светилището и бесите е очевидна, поради което може да се предположи реалното съществуване на едно такова свещено място, поставено под техен контрол в териториите им. За съжаление нито едни от двата извора не дава информация за неговото местоположение.

Същевременно в настоящата глава е разгледан и въпросът за значението на наименованието *беси*. В историческите извори бесите са споменати като: *Βησσοὶ* (Hdt. VII, 111), *Bessi* (T. Liv. XXIX, 53. 12–14; Caes. B. Civ. III, 4. 5; Suet. Aug. III), *Bessis* (Eutrop. VI, 8, Fest. 9), *gens Bessorum* (Amm. Marc. XXVII, 4), *Bessorum gens* (Oros. VI. 3.4), *Bessos* (Jord. Rom. 221), *Bessica gens*, *Bessi* (Cic. *In Pis.* 84), *Βησσοῦς* (Cass. Dio XLVII, 25, 1–2), *Βησσός* (Cass. Dio LI, 25, 5; Cass. Dio LIV, 20. 37), *Θρᾶξ Βησσός* (Cass. Dio LIV, 34. 5–7), *Βεσσοί* (Steph. Byz.). В епиграфските документи от римската епоха бесите са: *Bessus*, *Vessus*. Анализът на представените варианти на наименованието на бесите поставя два въпроса: от една страна какво означава самата дума *беси*, и от друга страна, кои са били хората, известни като беси, т.е. дали *беси* е етноним, обозначаващ определена група/племе траки или е наименование на група от хора, имащи определени функции в обществото, заради които те са наречени по този начин.

Същевременно въпросът, който има най-голямо значение с оглед на проучването, е кои са били хората, известни с името *беси*? Какво е отношението между наименованието *беси* и етнонимът *траки* и в каква йерархична съподчиненост могат да бъдат поставени? За съжаление историческите извори не дават конкретна и пряка информация и отговорът на тези въпроси може да бъде даден само чрез предположения. Същевременно съществува и неяснота относно случващото се с наименованието *беси* през Късната античност. Защо в надписите са засвидетелствани по едно и също време формулите *natione Bessus* и *natione Thrax*? Това означава ли, че след завладяване на тракийските земи от римляните бесите не са възприемани от римската административна система като траки, а като отделна група от хора? Или означава, че *Bessus* и *Thrax* се превръщат в синоними? Какво заключение трябва да бъде направено, какво казват надписите с тази формула?

С оглед на всички исторически извори от текста на Херодот до надписите от римската епоха най-вероятно изглежда предположението, че *беси* първоначално е използвано, за да обозначи обособена социално и/или професионално група от хора, като в по-късен период името се разпростира над цялото планинско население в района

на Родопите и се превръща в синоним на другите имена, използвани за обозначаване на хората, живели по тези земи. В този смисъл *беси* може да се възприеме като етноним след I в.пр.Хр., защото тогава то вече обозначава конкретно, засвидетелствано в историческите извори население.

Същевременно въпросът до каква степен *беси* и *траки* са синоними е по-сложен. Историческите извори показват, че античните писатели възприемат историческото развитие на бесите като част от историята на тракийското население, поради което трябва да се допусне, че ако относно първата им поява в изворите през V в.пр.Хр. има известна неяснота относно йерархията на съподчиненост на двете понятия, то към I в.пр.Хр. те са възприемани от римските автори и наблюдатели като етноним – евентуално едно от тракийските племена. Тяхното име става известно сред другите траки и сред римляните, благодарение на антиримската им борба. След завладяването на тракийските земи през I в.сл.Хр. бесите продължават да съществуват и запазват името си. След рекрутирането им в римската войска, римляните ги идентифицират и те се самоидентифицират като беси, за да покажат принадлежността си към определен географски ареал и определена група от хора. През римската епоха наименованието *беси* се превръща в устойчив етноним, който се запазва до епохата на Късната античност, като наименованието *траки* се използва за всички останали племена, които не са били известни на римляните с истинските си тракийски имена. Наименованията *траки* и *беси* съществуват едновременно, защото са използвани, за да обозначат различни групи от хора от гледна точка на римляните, но вероятно принадлежащи към един етнос в края на Античността.

ГЛАВА ВТОРА: БЕСИ В СТРУКТУРАТА НА РИМСКАТА ВОЙСКА И РИМСКОТО ОБЩЕСТВО В ПЕРИОДА МЕЖДУ I И III В.СЛ.ХР.

Във втора глава на дисертационния труд са представени и анализирани всички публикувани епиграфски паметници, в които се споменават беси. Те са разделени на следните групи: сведения за беси, служещи в Равенската и Мизенската преториански флоти; беси в *equites singulares Augusti*; беси в преторианските кохорти; беси в помощните войски съответно али и кохорти (конни и пешеходни формирования); беси легионери; *bessi consistentes*; беси ветерани и военни дипломи; беси в римското общество. В случаите, в които е възможно, е представена информация за вида на паметника, местонамирането, датировката и музея, в който се съхранява.

Епиграфските паметници от тази група обикновено са посветителни, благодарствени или надгробни. В повечето случаи те представляват надгробни плочи, които съдържат посвещение на бежествените сили (*Dis Manibus*), името на починалия, изпълняваната от него длъжност във флота най-често с наименованието на частта, в която е служил, споменаване на произхода му – *natione Bessus*, продължителността на живота и службата му, както и имената на неговите наследници, изградили паметника. По-голямата част от тези епиграфски документи са открити извън Тракия и са датирани от II в.сл.Хр.

Въз основа на анализ на епиграфските паметници във втора глава на изследването е предложено заключението, че чрез дейността си в римската армия значителна част от бесите се заселват извън родните си места (Апенински полуостров, Северна Африка, Британия, северната част на Балканския полуостров), като малка част от тях се завръщат в Тракия след приключването на военната си служба. На територията на провинция Тракия са открити много малко на брой епиграфски документи, споменаващи беси, като всички останали около 200 надписа, съдържащи идентификация *Bessus*, са намерени извън Тракия. Този факт показва тяхното рекрутиране от страна на римляните във военни части, разположени на далечно разстояние от родните им земи. Същевременно във всички епиграфски документи има обозначение на произход, изразен като *natione Bessus*, *domo Bessus*, *civis Bessus* или само *Bessus*, като формулата *natione Bessus* е една от най-често срещаните в римския флот.

Същевременно епиграфските паметници внушават, че бесите не са изключение сред другите етноси, рекрутирани в римската войска, т.е. не може да се предполага някаква изключителност, свързана с родолюбие или бунтарство. Както всички останали народи, бесите като част от траките, изпълняват задълженията си в армията и след като станат ветерани, в по-голямата си част остават в близост до мястото на службата си. Трудно е да бъде изказано мнението, че бесите са се завръщали по родните им места, тъй като свидетелствата от епохата показват, че е имало беси, които се завръщат, и такива, които остават в района на службата си.

Всички беси във флота в Мизена и Равена, както и тези, които са били преторианци и са участвали в *equites singulares Augusti*, носят латински имена. За разлика от тях бесите, служили в помощните войски, носят тракийски имена (*Eptatralis*, *Mucatralis*, *Bithus*, *Seuthes*, *Tarsa* и други). Може да се предположи, че бесите са запазвали имената си и че е имало по-ниска степен на романизация в помощните войски. Освен това съществуването на кохорти, известни като бески, предполага наличието на много беси, служещи в едно направление, което от своя страна предполага по-благоприятни условия за запазване на собствената култура, традиции и порядки. Местонамирането на епиграфския материал показва, че беските кохорти най-вероятно са служили в точно определен район на Балканския полуостров – териториите на римските провинции Дакия, Мизия и Македония. Датирането на надписите показва, че кохортите са били рекрутирани от края на I в.сл.Хр. до средата на II в.сл.Хр. По този начин може да се направи изводът, че от I в.сл.Хр. започва рекрутиране на беси от балканските провинции, като впоследствие техният брой нараства до такава степен, че кохортите биват кръстени на тях. Към средата на II в.сл.Хр. рекрутирането най-вероятно спира, защото тогава имената на беските кохорти изчезват от изворите, но именно в този период се появяват първите сведения за *Bessi consistentes* на територията на съвременна румънска Добруджа. Анализът на изворовия материал показва, че тези *Bessi consistentes* са беси на служба в римската войска, които, прослужили военната си служба, решават да се заселят в Добруджа и/или са част от бесите, споменати от Овидий, които впоследствие се заселват в други райони на Добруджа. Поради неизвестни причини те не получават римско гражданство, но получават правото да се заселят и да живеят в селища заедно с римляни. Впоследствие най-вероятно се адаптират към новите условия на живот, избират собствени магистрати и честват римските празници наравно с римляните – факт, който показва социалната им приспособимост.

От друга страна анализът на запазените епиграфски паметници, споменаващи беси преторианци и беси войници в *equites singulares Augusti*, показва степента на тяхната интеграция в римското общество, както и относителната им романизация. Бесите и техните наследници или роднини имат латински *nomen*, *praenomen* и дори понякога *cognomen*, като тракийските имена са почти напълно отсъстващи. Този факт показва относително ранната романизация на бесите в римските военни елитни формирования, видима чрез възприемането на латинска номенклатура още от първата половина на II в. сл. Хр., когато са датирани част от надписите. Въпреки това трябва да се отбележи, че са намерени само два надписа на беси легионери, вероятно поради факта, че заради антиримската им съпротива римляните не са рекрутирали беси в легионите.

Епиграфският материал показва, че бесите чрез формулата *natione Bessus* са един от най-често засвидетелстваните етноними в римската войска, но същевременно има данни и за беси, които не са войници. Откритите три надписа дават информация за разнообразието на длъжности и за различията в социалния статут на бесите в римското общество. На базата на тези епиграфски паметници може да се предположи, че в Рим са живеели както беси роби, така и свободни беси, които са могли да изпълняват различни длъжности, въпреки произхода си. В надписите има упоменаване на произход – *Bessus*, като присъствието на формулата ясно говори за наличието на принадлежност към дадена общност и разграничаване от другите, дори и в обикновени условия на живот, различни от тези в римската армия. След III в. сл. Хр. името на бесите изчезва от епиграфските документи и беси се споменават само в писмени исторически извори.

ГЛАВА ТРЕТА: БЕСИ И ХРИСТИЯНСТВО В ПЕРИОДА МЕЖДУ IV И VI ВЕК

Трета глава на дисертационния труд е посветена на систематизиране и анализ на писмените исторически извори, които дават информация за бесите и християнството. Става въпрос за сведенията на Йероним, Павлин Нолански, Йоан Златоуст, житие на Св. Теодосий от VI в. от Теодор от Петра, житие на Св. Сава от Кирил от Скитополис, Йоан Мосх, Актите на събор в Константинопол през 536 г., *Antonini Placentini Itinerarium* (Euseb. Hieronym. Epist. LX, 334b, Migne, PL, XXII, 591 – 592; Paul. Nol. Carm. XVII, ed. G. Hartel, CSEL., vol. XXX, 1984, 81 – 96; Joan. Chrys. Hom. VIII, Migne, PG, LXIII, 500 – 501; Theod. Vita S. Theod., 44 – 45, ed. H. Usener 1890; Cyrill. Scythopol. Vita S. Sabae, 367 – 368 ed. Schwartz, Leipzig, 1939; Mosch., CLVII, Migne, PG, LXXXVII, 3025 B; Mansi VIII, 987 E; 1010C=1009E; Schwartz Acta Conc., t. III, Coll. Sabbaitica 34, 29; 45, 32; Ant. Plac. Itiner., 37, ed. Gildemeister, 1889, 26 – 27).

Сведенията, датирани между IV и VI в.сл.Хр., предоставят данни за покръстването на бесите и присъствието им като монаси в Светите земи и Константинопол. Голяма част от тези произведения имат поетичен характер, но въпреки това те могат да бъдат възприемани като индикатор за реалната християнизация на бесите, осъществявана към края на IV в.сл.Хр. Разпространението на християнството сред бесите довежда до присъствието им като монаси в централните на християнството и обяснява изграждането на техни манастири.

Най-ранното сведение за покръстването на бесите се съдържа в писмо на църковния писател Йероним до неговия приятел Хелиодор от 396 г. сл.Хр. В своята творба Йероним представя бесите като вече покръстени, но авторът не дава повече сведения относно обстоятелствата и епохата, в която възприемането на християнството се осъществява. Въпреки това сведението на Йероним може да бъде използвано като *terminus ante quem* за покръстването на бесите. В своя текст писателят ги представя като християни, което навежда на мисълта, че тяхното християнизиране се е осъществило преди датата на написване на писмото, т.е. преди 396 г. сл.Хр. Въпреки, че няма повече информация относно процеса на възприемане на християнството, сведението на Йероним е ценно, тъй като то намира потвърждение в друг исторически извор за покръстването на бесите, а именно поема XVII на Павлин Нолански. Тя представлява *пропемптикон* или *поетична творба с пожелания за успешно пътуване*

на заминаващ на път приятел, посветена на епископа на Ремесиана – Никета. Написана е във връзка с посещението на Никета в Нола (Северна Италия) по случай честването на ежегодния празник на свети Феликс през 398 г. сл. Хр. В своето произведение Павлин Нолански възхвалява мисионерската дейност на Никета за разпространението на християнството сред различни етноси, сред които споменава и бесите. Сведенията на Евсевий Йероним и Павлин Нолански са единствените, които дават пряка информация за покръстването на бесите. В други исторически извори се съдържат косвени доказателства за възприемането на християнството от тракийските племена. Такова например е сведението, съдържащо се в проповед на Йоан Златоуст от около 399 г. сл. Хр.

В своята проповед Йоан Златоуст говори, че различни народи, сред които и траките, са превели Библията на своя език. Поради това текстът се възприема като доказателство за съществуването на превод на Библията на тракийски език или т. нар. *Biblia Bessica*. Въпреки това, идеята за Библия, свързана с бесите, трябва да бъде отхвърлена, тъй като в нито един исторически извор няма доказателства за нейното съществуване. Цялостната история на бесите не показва никаква писмена и литературна традиция, поради което те не могат да бъдат обвързани с евентуални преводи или преписи на свещените християнски книги. С оглед на историческите сведения трябва да се допусне, че християнизацията на бесите е била историческо събитие, но съществуването на превод на Библията на тракийски, свързан с бесите – едва ли. Колкото до наименованието *Biblia Bessica*, то трябва да се възприема единствено като съвременна интерпретация на историческите извори, която не намира потвърждение в античните текстове.

Както бе посочено по-горе сведенията на Йероним и Павлин Нолански са единствените, в които изрично се споменава покръстването на бесите. Въпреки това трябва да се отбележи, че съществуват исторически извори, които дават информация за присъствието на монаси беси и манастири на бесите в Палестина и Константинопол. Най-ранното подобно сведение е това, съдържащо се в житието на св. Теодосий, предадено от Теодор от Петра – монах, живял през VI в. В житието се описват делата на св. Теодосий в Палестина, като едно от тях е основаването на манастир – т. нар. Теодосиева лавра, в която се споменава съществуването на храм на бесите. Това сведение е от изключителна важност, тъй като е най-ранният исторически извор, даващ информация за присъствието на беси в Палестина през V в.

Освен Теодор от Петра, за отделен манастир на бесите пише и Йоан Мосх в своето произведение „Духовна ливада“.

Друг исторически извор, споменаващ присъствието на беси в Юдейската пустиня е сведението, съдържащо се в житието на св. Сава, разказано от Кирил от Скитополис. В цитираното сведение се разказва за участието на беси в конфликт, свързан с Оригенските борби в Йерусалим. Към средата на VI в. в Йерусалим избухва конфликт между привържениците на Ориген и тези на Сава, като последните биват преследвани по улиците на града. В тяхна защита пристигат беси, но въпреки това, поради нападенията на оригенистите, те са принудени да потърсят убежище в сградата, притежание на манастира Велика лавра в Йерусалим. В текста изрично се споменава, че сред бесите се отличил монахът Теодулос, който успял да се пребори с нападението на трима монаси, но въпреки това в последствие умрял. Текстът не споменава за други пострадали, но се знае, че след този въоръжен конфликт има други, тъй като това събитие е част от дълъг период на противопоставяне между привържениците на Ориген и техните опоненти през VI в.

Друго сведение, което може да бъде обвързано с бесите, е това, съобщено в *Antonini Placentini Itinerarium*, в което се разказва за трима монаси в манастир на полуостров Синай в Египет, които говорили латински, гръцки, сирийски, египетски и бески. *Antonini Placentini Itinerarium* е произведение, написано през VI в., вероятно ок. 570 г. сл.Хр. от анонимен поклонник от Пиаченца в северна Италия. Информацията в цитираното сведение е важна, тъй като подкрепя предположението за съществуването и запазването на езика на бесите дори през VI в.

Друг исторически извор, даващ информация за присъствието на беси в Константинопол, е Акти на събор в Константинопол през 536 г. През 536 г. сл.Хр. в Константинопол се провежда църковен събор под ръководството на патриарх Мина (536 – 552), чиито акти са подписани от духовниците, представители на различните манастири в града. Сред имената на подписалите се свещеници, е запазено на две места това на Андрей, подписал се веднъж като свещеник и игумен на монасите на Света Богородица и вечната Дева. Това свидетелство се интерпретира като доказателство за наличието на бески манастир, посветен на Св. Богородица в Константинопол през 536 г. Трябва да се отбележи, че това е единственият запазен исторически извор, който споменава съществуването на подобен манастир. Мария на бесите и като свещеник и игумен на монасите на Света Богородица и вечната Дева Мария.

Внимателният анализ на историческите сведения, споменаващи беси в различни части на Византийската империя, показва, че те могат да бъдат интерпретирани от една страна като доказателство за разпространението на християнството и монашеството сред тях и от друга страна, като свидетелство за съществуването на хора, идентифицирани като беси през тази епоха. Бесите са представени като сравнително многобройна общност, характеризираща се с мобилност и присъствие в различни части първоначално на Римската и впоследствие на Византийската империи. Същевременно изричното им споменаване в изворите показва, че тяхното име е било известно и че те са били добре познати на своите съвременници.

Беси се споменават за последен път в изворите като войници във византийската войска през VI в. сл.Хр., след което името им изчезва от историческите сведения. Този факт намира своето обяснение в промяната на историческия период – прехода между Късна античност и Средновековие, при който част от съществуващите дотогава етноси изчезват, за да бъдат заменени от нови – в случая на българските земи славяни и прабългари.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът на комбинираните исторически извори показва, че хората, наричани *беси*, са възприемани като част от траките през епохата на Античността. От появата на първото сведение за тях през V в.пр.Хр. до края на VI в.сл.Хр. тяхната история е неразривно свързана с тази на земите на Древна Тракия. Множество антични писатели като Херодот, Полибий, Тит Ливий, Амиан Марцелин, Дион Касий, Йорданес, Страбон пишат за бесите като хора, населяващи Тракия, и разказват за тяхната история в контекста на случващото се с траките като цяло. Същевременно в поредица от исторически сведения думите *траки* и *беси* са използвани едновременно, което от своя страна е доказателство, че те обозначават групи от хора в пряка връзка, но не са взаимнозаменяеми, т.е. възможността да са използвани като синоними трябва да бъде отхвърлена. Най-вероятно изглежда предположението бесите да са първоначално обособена общност сред траките, като впоследствие наименованието им се превръща в етноним, обозначаващ група от тракийското население.

В периода между II и III в.сл.Хр. името *беси* изчезва от писмените исторически извори, вероятно поради промяната в историческата ситуация, свързана със завладяването на Балканите от римляните. От I до III в.сл.Хр. *Bessus* се появява като етноним в епиграфските паметници, за да обозначи войници от тракийски произход, назначени на служба в римската армия. Беси служат в различни части на войската – флот, легионери, помощни войски, *equites singularis Augusti*, преторианци, като съществуват и отделни подразделения, кръстени на бесите. Чрез дейността си в римската армия значителна част от бесите се заселват извън родните си места (Апенински полуостров, Северна Африка, Британия, северната част на Балканския полуостров), като малка част от тях се завръщат в Тракия след приключването на военната си служба. Анализът на епиграфския материал показва, че бесите не са изключение сред другите етноси, рекрутирани в римската войска, т.е. не може да се предполага някаква изключителност, свързана с родолюбие или бунтарство. Както всички останали народи, бесите като част от траките, изпълняват задълженията си в армията и след като станат ветерани, в по-голямата си част остават в близост до мястото на службата си.

След III в.сл.Хр. беси не се споменават в епиграфски паметници. Името се появява в творби от християнската литература в периода между IV и VI в.сл.Хр.,

посветени на тяхното покръстване и службата им като монаси. Въпреки поетичния характер на голяма част от тези произведения, те трябва да бъдат възприемани като доказателство за реалната християнизация на бесите, осъществена към края на IV в. сл. Хр. Приемането на християнството довежда до неговото разпространение, което от своя страна обяснява съществуването на бески манастири и присъствието на беси монаси в центрове на християнството като Светите земи и Константинопол.

Беси се споменават за последен път в изворите като войници във византийската армия през VI в. сл. Хр., след което името им изчезва от историческите сведения. Този факт намира своето обяснение в промяната на историческия период – прехода между Късна античност и Средновековие, при който част от съществуващите дотогава етноси изчезват, за да бъдат заменени от нови – в случая на българските земи славяни и прабългари.

Анализът на историческите извори показва също така, че не може да бъде даден точен отговор на въпроса какво означава наименованието *беси*. От етимологична гледна точка съществуват различни тълкувания на думата, като сред тях най-вероятни изглеждат предположенията за значение като „тези, които говорят, които разкриват“, „посредници“, „преводачи“, „просветени“. От друга страна обаче въпросът кои хора са идентифицирани в изворите като беси, остава отворен, както и този за отношението между *беси* и *траки*. Историческите сведения показват, че думите не са синоними, но същевременно между тях съществува връзка. С оглед на всички исторически извори от текста на Херодот до надписите от римската епоха най-вероятно изглежда предположението, че бесите са част от траките и са изпълнявали специфични длъжности като жреци. По-късно през I в. пр. Хр. тяхното име става известно сред другите траки и сред римляните благодарение на тяхната антиримска съпротива. След завладяването на тракийските земи през I в. сл. Хр. бесите продължават да съществуват като народ и запазват името си. След рекрутирането им в римската армия римляните ги идентифицират и те се самоидентифицират като беси, за да покажат принадлежността си към определен географски ареал и определена група от хора. Бесите са единствените от траките, които запазват етнонима си до периода на Късната античност и са последните, които се споменават с името си в историческите извори.

В заключение трябва да се отбележи, че сред траките най-споменавани от античните писатели са бесите с история, засвидетелствана от V в. пр. Хр. до VI в. сл. Хр. Представени като жреци, бунтовници, войници, монаси, те заемат съществено място в историята на Древна Тракия. Информацията, съдържаща се в историческите сведения,

показва, че не бива да има съмнения относно връзката на бесите с траките и че те са част от тях. Същевременно с оглед на неразрешените въпроси за произхода на самите траки, за начина им на управление, за племенните отношения, за случващото се с тях по време на Късната античност, част от въпросите, свързани с историческото развитие на бесите, остават без отговор. Такъв може да бъде даден само чрез задълбочаване на проучванията, създаване на нови концепции и нови археологически открития.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Именен каталог

В именния каталог са представени всички хора, идентифицирани като беси, чиито имена и/или части от тях са запазени. Същевременно е дадена информация за военната част, в която са служили, местонамирането и датировката на надписа, както и сведения за съответните публикации.

Към именния каталог е представен и каталог със заглавие INCERTI, който включва имената на хора, които не могат със сигурност да бъдат определени като беси.

Списък на публикациите по темата на дисертацията

1. **МАРКОВА 2017:** Маркова, Б., Бесите в Рим. – В: *Thracia 22*, София, 2017.
2. **МАРКОВА 2018:** Маркова, Б., Бесите и *Carmen XVII* на Павлин Нолански – В: *Thracia 23*, София, 2018.
3. **МАРКОВА:** Маркова, Б., *Les Besses et le christianisme* – В: Актите на 13-ти международен Конгрес по тракология „Древна Тракия – мит и реалност“ (под печат).

Справка за научни приноси

1. Осъществяване на интердисциплинно изследване на целия наличен изворов материал относно бесите.
2. Систематизиране и анализ на всички писмени извори на античните автори относно бесите както в предримската епоха, така и в епохата на Римската империя.
3. Систематизиране и анализ на всички известни епиграфски паметници, свързани с беси в Римската империя, въз основа на което са предложени конкретни изводи относно:
  - Мястото и ролята на беси в римската войска;
  - Изясняване на значението на формулата *natione Bessus*;
  - Мястото и ролята на беси в римското общество между I и III в.сл.Хр.;
  - Развитието на семантичните полета, в които се вписва наименованието на бесите в динамиката на неговото разпространение в хронологическо и пространствено отношение както в древнотракийския свят, така и в Римската империя.
4. Анализ на историческите извори с оглед локализацията на териториите на бесите.
5. Представяне и анализ на историческите извори, свързани със съществуването на Басапара и евентуалното ѝ обвързване с бесите.
6. Систематизиране и анализ на всички извори, контекстуализиращи евентуалните процеси на участие на бесите в християнизацията на населението на Древна Тракия в рамките на Римската империя.
7. Интерпретация на изворовата ситуация относно бесите в писмените исторически извори с поетичен и реторичен характер.
8. Изясняване на понятието за т.нар. *Biblia Bessica* и отхвърляне на обвързването ѝ с бесите. Анализ на сведенията за *Biblia Bessica* с оглед тяхната достоверност
9. Изясняване на статута на бесите сред траките.
10. Реконструкция на историята на бесите в предримската епоха и в епохата на Римската империя.